

Tenachon #49, Kring 6: Het complot is god

Tenachon

Themamagazine dialogisch leren

#49

Tora in de westerse cultuur

Misleiden

maart 2021

Het complot is god

Door Miek Smilde

De afgelopen twee jaar verzorgde Miek Smilde op deze plek de interviews. Dit is haar laatste bijdrage, geen interview, maar een reflectie op de actualiteit van haar eigen hand.

Nog geen twee jaar geleden zag ik in het tempelcomplex Budhanilkantha, een paar kilometer ten noorden van de Nepalese hoofdstad Kathmandu, een beeld van de hindoegod Vishnu. Hij ligt in een vijver te slapen op de duizendkoppige slang Shesha. Het verhaal gaat dat Vishnu slaapt tussen de verschillende tijdperken van de kosmos. Wij mensen en onze werkelijkheid zijn zijn droom. Als Vishnu ontwaakt, zal deze wereld eindigen en volgt een nieuwe tijd. Als er één goddelijk verhaal is waardoor ik mij graag zou laten misleiden, is het deze mythe.

De overgave waarmee Nepalese mannen en vrouwen het drijvende beeld eer bewezen, maakte grote indruk op mij. Zich bewust van hun sterfelijkheid strooiden ze bloemen en fruit aan de oevers van de vijver in de hoop dat hun karma hen veilig naar een volgend leven zou brengen. Maar zolang Vishnu slaapt, is ook dat volgende leven niets meer dan een droom. Wij zijn echt, mensen op deze aarde, en tegelijk zijn wij slechts de nachtelijke belevingen van een god. Dat is een troostrijke gedachte, vind ik.

Droom en werkelijkheid

In de westerse werkelijkheid zijn dromen bedrog. Wij bezworen onze nachtangsten met de woorden dat het maar een droom was wat in onze slaap nog zo werkelijk leek.

Wetenschappers als Sigmund Freud en, vooral, Carl Jung probeerden rond de eeuwwisseling van 1900 onze dromen te duiden door te wijzen op onderdrukte driften, jeugdtrauma's en archetypes. Wat als misleiding werd beschouwd, de droom, probeerden de grondleggers van de psychoanalyse en de psychologie tot wetenschap te vormen en daarmee tot waarheid.

Niet het verhaal, maar de verklaring ervan kwam op de voorgrond te staan. Want dat is wat wetenschap is: het verklaren van fenomenen die onze werkelijkheid bepalen. Wetenschap is het stellen van de vraag 'waarom' en een antwoord formuleren dat als waar geldt, totdat er een ander antwoord wordt gevonden dat nog beter op de vraag aansluit.

Die wetenschappelijke benadering van de werkelijkheid maakte vanaf de 18e eeuw, de tijd die wij de Verlichting noemen, een einde aan het daarvoor vrijwel onverstoorde geloof in God. Wat voorheen aan een ongeziene en onvoorspelbare Almacht werd toegeschreven, kreeg nu een sluitende verklaring. De zon draaide niet om de aarde, maar andersom.

Vrouwen stierven niet in het kraambed omdat God vond dat het hun tijd was, maar omdat de geneesheren hun handen niet wisten na de voorafgaande lijkschouwing. De verwachting was dat hoe meer de wetenschap kon verklaren, hoe minder mensen nog een god nodig zouden hebben. Religie zou, tot opluchting van velen, als maatschappelijk verschijnsel langzaam uitdoven en slechts als historisch gegeven nog het bestuderen waard zijn.

Religie

Deze verwachting is tot op heden niet uitgekomen. Ondanks de fenomenale ontwikkeling van de wetenschap en de technologie, noemt het overgrote deel van de wereldbevolking zichzelf nog steeds religieus. Volgens de laatste cijfers zijn er zo'n 2,3 miljard christenen, 1,8

miljard moslims, ruim 1 miljard hindoes, een half miljard boeddhisten en een paar miljoen joden. Het is mijn eerste argument als mensen mij vragen waarom ik na de studies Nederlands en rechten en een carrière als (onderzoeks)journalist in 2018 besloot religiewetenschappen te gaan studeren. Wij kunnen in Nederland dan wel in meerderheid van mening zijn dat geloven iets is voor wappies, blijkbaar denkt het overgrote deel van de wereldbevolking daar anders over. Dat gegeven intrigeert mij. Niet omdat ik zelf gelovig ben in de traditionele zin van dat woord – ik denk dus ik ben – maar omdat ik nieuwsgierig ben naar de manier waarop mensen hun leven vormgeven en hoe zij zich verhouden tot hun werkelijkheid.

Hún werkelijkheid, niet dé werkelijkheid. Ik ben geen empirist die een verklaring zoekt voor wat zij ziet. Ik ben een journalist die beschrijft wat ze ziet. Het gaat mij niet om het achterhalen van een waarheid die, zoals Yuval Noah Harari in het tv-programma *Buitenhof* zei, altijd problemen oplevert.* Het gaat mij om het vertellen van verhalen.

Volgens Harari hebben we, juist in een tijd waarin complottheorieën en fake news ons proberen te verleiden, meer dan ooit verhalen nodig. Verhalen om uit te leggen hoe de wetenschap zich ontwikkelt en wat we van de geschiedenis kunnen leren. Verhalen ook die weerstand kunnen bieden aan de misleiding van duistere samenzweringen en alternatieve feiten.

Verhalen

Maar zijn alle theorieën die niet op zuivere wetenschap zijn gebaseerd per definitie misleidend? Dat geloof ik niet. Wie alle gelovigen van een beweging als viruswaarheid, de (Amerikaanse) stembusfraude of de door Bill Gates geleide nieuwe wereldorde alleen maar wegzet als paranoïde waanzinnigen, gaat voorbij aan het feit dat alle mensen verhalen nodig hebben om grip te krijgen op hun leven, om relaties te kunnen aangaan en om betekenis te geven aan de werkelijkheid zoals zij die ervaren. Ik heb in het kader van mijn studie onderzoek gedaan naar het gebruik van levensverhalen in de psychiatrie en schrijf zelf ook verhalen in opdracht van particulieren. Wat mij in al die verhalen opvalt, is dat het mensen niet gaat om het boekstaven van de waarheid of om het verzamelen van feiten. Waar het om gaat, is het vinden van een vorm waarin zij hun ervaringen kunnen gieten, een mal waarin hun belevingen stollen tot een verhaal dat hun bestaan zin geeft. Het verhaal geeft als het ware een kader aan de emoties en begrenst die daarmee ook. Alleen al daarom is elk verhaal waardevol, ook al is het niet waar.

Harari stelt dat grootschalige menselijke samenwerking altijd op gemeenschappelijke mythen is gestoeld en dat de manier waarop we samenwerken heel snel kan veranderen door de mythen te veranderen. Maar als we er vervolgens niet in slagen die mythen gedragen te laten worden door zo veel mogelijk mensen, ontstaat er ruimte voor eigen variaties. Dat is wat er, volgens mij, aan de hand is in het huidige tijdsgewricht. We ontberen een overkoepeld narratief. De wetenschap biedt dat narratief maar ten dele en kan dat ook maar ten dele, omdat wetenschap bestaat bij de gratie van twijfel en verschillen van inzicht. Maar de behoefte aan verhalen wordt er daardoor niet minder op. Hoe minder de wetenschap erin slaagt een duidelijk verhaal te vertellen dat voor iedereen begrijpelijk is, hoe meer mensen naar complottheorieën grijpen die proberen houvast te geven in een oceaan van onwetendheid en dragelijk te maken wat onverteerbaar is.

* NPO, 25-10-2020

Complot

In zekere zin lijken complottheorieën daarin op religies, waarin immers ook de wildste verhalen de ronde doen: Vishnu droomt onze wereld. Siddhartha Gautama, die boeddha wordt genoemd, werd na tien maanden geboren uit de heup van zijn moeder, nadat zij had gedroomd dat een witte olifant haar baarmoeder in ging. Leuk detail: ook Dionysos werd geboren uit een heup, maar dan die van Zeus. Jezus liep over het water, veranderde water in wijn, vermenigvuldigde brood en vissen, maakte de blinde ziend en stond zelf na drie dagen op uit de dood. In de nacht dat Mohammed werd verwekt, konden opeens de dieren praten en toen hij zich terugtrok in de grotten van de berg Hira zou hij stenen hebben horen spreken. Bovendien kon hij, als analfabeet, in één keer lezen wat de engel Jibril hem aanreikte.

In absurditeit doen de verhalen uit verschillende religies en mythologieën dus niet onder voor de huidige theorieën dat alle politici eigenlijk pedofielen zijn, dat Donald Trump de grote verlosser is en dat we met het vaccin tegen Covid meteen een chip ingespoten krijgen waarmee we de rest van ons leven gevolgd kunnen worden door Bill Gates en/of George Soros.

Het verschil is dat in complottheorieën geen onzichtbare en onbewijsbare god meer een rol speelt, maar dat het complot zelf god is geworden. De wetenschapsfilosoof Karl Popper schijnt dit de secularisatie van het religieus bijgeloof te hebben genoemd. Het complot is, net als een godheid, niet direct waarneembaar, maar er wordt wel alle macht aan toegeschreven. Het complot smeedt een band tussen de gelovigen en sluit andersdenkenden uit, net zoals veel religieuze gemeenschappen dat doen, maar tegelijk is het volatiel, gebaseerd op geruchten en ervan overtuigd dat toeval niet bestaat. De dingen moeten een reden hebben, en als het individu daar niet meer uitkomt, en God daarvoor niet meer verantwoordelijk wordt gehouden, ligt een verwijt aan het systeem voor het grijpen. Een laatste en voor mij cruciaal verschil is dat complottheorieën het, anders dan het overkoepelende narratief van de grootste religieuze stromingen, niet moeten hebben van vertrouwen in het Hogere en overgave aan diens wil – *karma, im jirtse hasjeem, deo volente, insjallah* – maar van wantrouwen in het lagere, het aardse. Daarmee passen complottheorieën op zich beter bij het huidige tijdsgewricht waarin individualisme (iedereen zijn eigen verhaal) en wantrouwen tegen de overheid (en overigens ook wantrouwen van de overheid) het debat kleuren. Naarmate het vertrouwen in religieuze, sociale, economische en/of technologische systemen afneemt, neemt de vraag naar alternatieve zingevingsystemen toe. Dat is geen kwestie van misleiding. Dat is een kwestie van angst.

Vertrouwen

Die angst nemen wij niet weg door te zeggen dat het maar een droom is, die chip in het vaccin. Die angst kunnen we alleen adresseren door er een groter verhaal tegenover te zetten. Een verhaal dat mensen niet uitsluit, maar insluit, zoals Diederik Gommers, voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Intensive Care, dat naar mijn mening elke dag probeert. De manier waarop hij influencer Famke Louise serieus nam in haar verhaal en meenam in het zijne is volgens mij een voorbeeld van het vertrouwen dat wij nodig hebben om weer op grootschalige manier samen te werken in wat wij een samenleving noemen. Daartoe hebben we (althans flarden van) een gemeenschappelijk verhaal nodig, een beeldspraak waarin we ons allemaal kunnen herkennen, maar dat niet noodzakelijkerwijs waar hoeft te zijn.

Vishnu's droom zou daarbij behulpzaam kunnen zijn. Misschien is ons bestaan niet meer dan dat. Zinloos, maar niet waardeloos. Of, zoals Edgar Allan Poe in 1849 schreef (en de Duitse synthipopband [Propaganda in de jaren 80](#) zong):

A Dream within a Dream

*Take this kiss upon the brow!
And, in parting from you now,
Thus much let me avow –
You are not wrong, who deem
That my days have been a dream;
Yet if hope has flown away
In a night, or in a day,
In a vision, or in none,
Is it therefore the less gone?
All that we see or seem
Is but a dream within a dream.*

*I stand amid the roar
Of a surf-tormented shore,
And I hold within my hand
Grains of the golden sand –
How few! yet how they creep
Through my fingers to the deep,
While I weep – while I weep!
O God! Can I not grasp
Them with a tighter clasp?
O God! can I not save
One from the pitiless wave?
Is all that we see or seem
But a dream within a dream?*

Over de auteur

Mr. drs. Miek Smilde is schrijver en onderzoeksjournalist, gespecialiseerd in de onderwerpen (straf)recht, veiligheid en (geestelijke) gezondheidszorg. polemiek.com